

Чайка І. М.,

*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ОЗНАКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ШАХРАЙСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 190 КК УКРАЇНИ

SIGNS OF THE SUBJECTIVE SIDE OF FRAUD AS AN ELEMENT OF THE COMPOSITION OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN ART. 190 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

В статті розглядаються ознаки суб'єктивної сторони шахрайства як елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України. Вказується, що структурно суб'єктивна сторона кримінального правопорушення складається з обов'язкової ознаки, якою є вина, та факультативних, до яких відносяться мотив, мета.

Доводиться, що під час вчинення шахрайства існує виключно такий корисливий мотив, як спонукання особи до заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Зазначений мотив може бути сформований на підставі різного роду потреб особи. Саме у складі шахрайства мета не передбачена у диспозиції ст. 190 КК України, однак заволодіння чужим майном або придбання права на майно слід розглядати як з точки зору об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і суб'єктивної. Тому заволодіння походить з контексту нормативного припису та, відповідно, його слід розглядати як і мету вчинення шахрайства. Підсумовується, що під час вчинення шахрайства особа усвідомлює суспільно небезпечний характер обману або зловживання довірою (фактичну сторону вчиненого, об'єктивні елементи вчиненого правопорушення, статус майна або права на майно, спосіб вчинення шахрайства та стан ошуканої особи тощо), передбачає те, що завдяки своїм діям вона заволодіє чужим майном або придбає право на майно (саме те, що майно або право на нього, яке їй не належить, опиниться у її розпорядженні, що буде спричинена реальна шкода потерпілому тощо) і бажає заволодіти чужим майном або придбати право на майно. У тих випадках, коли мотив та мета кримінального правопорушення прямо не передбачені у диспозиції статті Особливої частини КК України, під час досудового розслідування та судового розгляду їх встановлення має значення для визначення інтенсивності подальшого кримінально-правового впливу на винну особу.

Ключові слова: *суб'єктивна сторона, шахрайство, склад кримінального правопорушення, об'єктивна сторона, суспільно небезпечне діяння.*

The article examines the signs of the subjective side of fraud as an element of the criminal offense provided for in Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine. It is indicated that the structurally subjective side of a criminal offense consists of a mandatory feature, which is guilt, and optional features, which include motive and purpose. It is proven that when committing fraud there is only such a self-interested motive as encouraging a person to take possession of someone else's property or to acquire the right to property. The specified motive can be formed on the basis of various needs of the person. It is as part of fraud that the purpose is not provided for in the disposition of Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine, however, taking possession of someone else's property or acquiring the right to property should be considered both from the point of view of the objective side of the composition of the criminal offense and the subjective one. Therefore, possession originates in the context of the regulatory prescription and, accordingly, it should be considered as the purpose of the fraud. It is concluded that during the commission of fraud, a person is aware of the socially dangerous nature of deception or breach of trust (the actual party committed, the objective elements of the offense committed, the status of property or rights to property, the method of committing fraud and the state of the deceived person, etc.), predicts that due to by her actions, she takes possession of someone else's property or acquires the right to property (namely, that property or the right to it that does not belong to her will be at her disposal, that real damage will be caused to the victim, etc.) and wants to take possession of someone else's property or acquire the right to property. In cases where the motive and purpose of the criminal offense are not directly provided for in the disposition of the article of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, during the pre-trial investigation and trial, their establishment is important for determining the intensity of further criminal-legal influence on the guilty person.

Key words: *subjective side, fraud, composition of a criminal offense, objective side, socially dangerous act.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день шахрайство є достатньо розповсюдженим, особливим, а подекуди – інтелектуальним видом кримінального правопорушення. Тому дослідження суб'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення є вкрай важливим для пізнання такого суспільно небезпечного діяння у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядувана проблема розглядається у працях таких вчених як: А.А. Вознюк, В.П. Ємельянов, М.В. Ємельянов, П.М. Коваленко, В.Р. Мойсик та ін. Однак окремі питання визначення ознак суб'єктивної сторони шахрайства потребують більш детального розгляду.

Метою статті є дослідження суб'єктивної сторони шахрайства як елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України.

Виклад основного матеріалу. Відтак, слід нагадати, що під суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення у науці кримінального права розуміють категорію, що характеризує внутрішню сторону кримінального правопорушення та виражає психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) та його суспільно небезпечних наслідків [1, с. 329]. Маємо також відмітити, що структурно суб'єктивна сторона кримінального правопорушення складається з обов'язкової ознаки, якою є вина, та факультативних, до яких відносяться мотив, мета.

Згідно ст. 23 КК України, вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Як бачимо, на законодавчому рівні передбачено дві форми вини: умисел та необережність. У КК України розкривається зміст цих двох форм.

Відповідно до ч. 1 ст. 24 КК України умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України). Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслід-

ки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України).

Стосовно необережності, то відповідно до ч. 1 ст. 25 КК України необережність поділяється на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість. Відповідно до ч. 2 ст. 25 КК України необережність є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Стосовно кримінальної протиправної недбалості, то зазначений вид необережності має місце тоді, коли особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Не вдаючись до змістовного аналізу змісту вини, одразу ж відмітимо, що шахрайство є умисним кримінальним правопорушенням. У науці кримінального права існує усталений підхід, що воно вчиняється із прямим умислом [2, с. 506; 3, с. 538; 4, с. 264]. Зміст прямого умислу утворюють два моменти – інтелектуальний та вольовий. Інтелектуальний момент містить в собі дві ознаки – усвідомлення суспільно небезпечного характеру чиненого діяння і передбачення суспільно небезпечних наслідків, вольовий момент містить одну ознаку – бажання настання суспільно небезпечних наслідків, які передбачаються винною особою [5, с. 188].

Тобто під час вчинення шахрайства особа усвідомлює суспільно небезпечний характер обману або зловживання довірою (фактичну сторону вчиненого, об'єктивні елементи вчиненого правопорушення, статус майна або права на майно, спосіб вчинення шахрайства та стан ошуканої особи тощо), передбачає те, що завдяки своїм діям вона заволодіє чужим майном або придбає право на майно (саме те, що майно або право на нього, яке їй не належить, опиниться у її розпорядженні, що буде спричинена реальна шкода потерпілому тощо) і бажає заволодіти чужим майном або придбати право на майно.

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є мотив та мета. Свого часу Верховний Суд

України у п. 3 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7 наголосив, що визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди з-поміж іншого повинні виходити з особливостей конкретного злочину, зокрема форми вини, мотиву і мети його вчинення [6]. Навіть тоді, коли мотив та мета кримінального правопорушення прямо не передбачені у диспозиції статті Особливої частини КК України, під час досудового розслідування та судового розгляду їх встановлення має значення для визначення інтенсивності подальшого кримінально-правового впливу на винну особу.

Слід погодитись з тими вченими, які стверджують, що внутрішні спонукання особи, що керують нею у процесі вчинення суспільно небезпечного діяння, а також той бажаний суб'єктом кінцевий злочинний результат, якого він прагне досягти, котрі не зазначені в нормі закону про кримінальну відповідальність як обов'язкова ознака основного або кваліфікованого складу злочину або не визнані обставиною, що обтяжує чи пом'якшує покарання (ч. 1 ст. 67, ч. 1 ст. 66 КК України), в будь-якому разі підлягають встановленню, оскільки характеризують особу винного і свідчать про ступінь тяжкості вчиненого ним злочину, відіграючи тим самим вагомe значення при призначенні покарання та впливаючи на його індивідуалізацію [7, с. 91–92]. За справедливим твердженням А.А. Вознюка, у вузькому розмінні ці ознаки слід розглядати виключно як факультативні ознаки складу кримінального правопорушення, тобто такі, що мають значення для кваліфікації не усіх, а лише окремих злочинів або кримінальних проступків (лише тоді, коли вони безпосередньо зазначаються в диспозиції заборонної кримінально-правової норми або логічно випливають з її змісту). У широкому розумінні досліджувані ознаки мають різне не лише кримінально-правове, але й кримінально-процесуальне, криміналістичне, кримінологічне та оперативно-розшукове значення. Це так зване універсальне, міжгалузеве або загальне значення зазначених ознак [8, с. 47]. Наявність, спрямованість мотиву і мети кримінального правопорушення, якщо вони прямо не передбачені у нормативному приписі КК України як конструктивна ознака суб'єктивної сторони складу

кримінального правопорушення, слід встановлювати через інші конструктивні особливості складу кримінального правопорушення.

Мотив кримінального правопорушення слід розуміти як юридично значущу ознаку суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, зміст якої становлять спонукання особи до досягнення певного результату (мети), обумовлені потребами, які викликають у неї рішучість вчинити протиправне діяння [9, с. 48]. Водночас погоджуємось із тезою про те, що оскільки «мотив не є необхідною ознакою складу кожного умисного злочину або кримінального проступку, то розгляд його під час аналізу суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення дається в площині встановлення впливу мотиву на формування кримінально протиправного умислу особи. Але навіть у тих випадках, коли мотив не входить до складу кримінального правопорушення ні у якості основної, ні у якості кваліфікуючої ознаки, встановлення його все ж таки вельми важливе. Суд під час визначення покарання має враховувати характер мотиву вчиненого злочину або кримінального проступку. Тому розгляд мотивів кримінального правопорушення має знайти місце у вченні про покарання під час розгляду обставин, що впливають на розмір покарання, що встановлюється судом, під час встановлення питання про індивідуалізацію покарання» [10, с. 217].

Слід відмітити, що у науці кримінального права існує велика кількість підходів до класифікації мотивів за різними критеріями. Для нашого дослідження найбільш принциповим є підхід, визнаний класичним у поведінкових, у тому числі й юридичних науках, який був запропонований метром психологічної думки А.О. Маслоу. Вчений систематизує мотиви, виходячи з їх соціального рівня. Нижчу ланку займають мотиви, пов'язані з фізіологічними потребами (голод, сексуальні потреби та ін.); наступну сходинку займають мотиви, пов'язані з потребами в безпеці та захисті від болі, страху, гніву; найвищу ланку займають мотиви, пов'язані із самоактуалізацією та потребами в розумінні та осмисленні [11, с. 53]. У зв'язку із цим, маємо відмітити, що під час вчинення шахрайства існує виключно такий корисливий мотив, як спонукання особи до заволодіння

чужим майном або правом на майно. Зазначений мотив може бути сформований на підставі різного роду потреб особи.

Мета злочину – це певне уявлення особи про бажаний наслідок його суспільно-небезпечного діяння. Змістом мети є бажання особи досягти таким шляхом визначеного і бажаного для неї наслідку [12, с. 376]. Спрощено, під метою розуміється той подумки передбачуваний результат, до досягнення якого прагне суб'єкт [13, с. 180]. Мета характерна лише для злочинів, які вчиняються з прямим умислом, але обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення вона визнається тільки тоді, коли передбачена в диспозиції відповідного закону чи впливає з його тексту [14, с. 190; 15, с. 531]. Саме у складі шахрайства мета не передбачена у диспозиції ст. 190 КК України, однак заволодіння чужим майном або придбання права на майно слід розглядати як з точки зору об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і суб'єктивної. Тому заволодіння походить з контексту нормативного припису та, відповідно, його слід розглядати як і мету вчинення шахрайства.

Більш того, у конструкції складу шахрайства передбачені такі ознаки об'єктивної сторони, щодо яких у винної особи також має бути визначена мета вчинення. Для прикладу, як зазначається в постанові колегії суддів ККС ВС, «Обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовуються винною особою з метою викликати в потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього. При цьому обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього» [16]. Тоб-

то, мета в складі шахрайства, хоча й не передбачена, однак вона є властивою як для самого процесу вчинення цього кримінального правопорушення, так і до його результату.

Висновки. Таким чином, суб'єктивна сторона складу шахрайства передбачає вину у формі прямого умислу. Під час вчинення шахрайства особа усвідомлює суспільно небезпечний характер обману або зловживання довірою (фактичну сторону вчиненого, об'єктивні елементи вчиненого правопорушення, статус майна або права на майно, спосіб вчинення шахрайства та стан ошуканої особи тощо), передбачає те, що завдяки своїм діям вона заволодіє чужим майном або придбає право на майно (саме те, що майно або право на нього, яке їй не належить, опиниться у її розпорядженні, що буде спричинена реальна шкода потерпілому тощо) і бажає заволодіти чужим майном або придбати право на майно.

У тих випадках, коли мотив та мета кримінального правопорушення прямо не передбачені у диспозиції статті Особливої частини КК України, під час досудового розслідування та судового розгляду їх встановлення має значення для визначення інтенсивності подальшого кримінально-правового впливу на винну особу.

Під час вчинення шахрайства існує виключно корисливий мотив, як спонукання особи до заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Зазначений мотив може бути сформований на підставі різного роду потреб особи. У складі шахрайства мета не передбачена у диспозиції ст. 190 КК України, однак заволодіння чужим майном або придбання права на майно слід розглядати як з точки зору об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і суб'єктивної. Тому заволодіння походить з контексту нормативного припису та, відповідно, його слід розглядати як і мету вчинення шахрайства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєв А. Суб'єктивна сторона злочину. Кримінологічний довідник; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О.М.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О.М. та д-ра юрид. наук, професора Литвинова О.М. : довідкове видання. Харків : Діса плюс, 2013. С. 329–331.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюка. 6-те вид., перероб. і доп. К. : Юрид. думка, 2009. 1236 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 2-е вид., перероб. і доп. К. : Дакор, 2008. 1428 с.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О.І. Мотлях, Н.В. Малярчук, Ю.В. Корнєєв. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 688 с.
5. Ємельянов М. В. Об'єктивна та суб'єктивна сторона шахрайства. *Форум права*. 2012. № 3. С. 184–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_33
6. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>
7. Чорний Р.Л. Проблемні питання мети і мотивів у складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Вісник кримінального судочинства*. № 4/2019. С. 89–103.
8. Вознюк А. А. Факультативні ознаки складу злочину: міжгалузевий вимір. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (м. Київ, 22 листоп. 2019 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45–47.
9. Фоменко М.В. Кримінально-правове значення мотиву: аналіз наукової думки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1. С. 43–49.
10. Юнін О.С. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 3–2. С. 214–219.
11. Лека Ю.В. Класифікація мотивів злочину: наукові підходи. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019. Вип. 9. С. 53–57. URL: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/LS/article/download/3850/4433/>
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 1: Загальна частина. Х.: Право, 2013. 1040 с.
13. Кравчук С.Й. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб. *Нове українське право*. Вип. 4, 2021. С. 176–181.
14. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
15. Шульженко А.В. Мотив у складі кримінально-правової характеристики суб'єктивної сторони злочину. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)*. Харків, 2019. С. 528–531.
16. Постанова Верховного Суду щодо розмежування крадіжки і шахрайства. URL: <https://court.gov.ua/press/news/770685>